

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ ПЕРСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

*Акульшина Наталія Тарасівна,
здобувач*

Національна академія Служби безпеки України

Статтю присвячено аналізу способів словотворення, зокрема суфіксального способу, у сучасній перській військовій термінології під когнітивно-прагматичним кутом зору.

Ключові слова: словотворення, сучасна перська військова термінологія, афікс, суфікс.

Новітні наукові досягнення в галузі словотворення сучасної перської військової термінології (далі – СПВТ) розглядають останню, здебільшого, як об'єкт синтактики або семантики, а не як визначений спосіб сприйняття та кодування світу. Проте реальність – це внутрішній образ світу, який створений унікальною для кожної культури мовою через застосування визначених термінологічних полів, характерних для певних соціальних груп. Когнітивно-прагматичні аспекти способів словотворення (далі – КПАСС) термінології є віддзеркаленням процесів конституювання мовної картини світу або власної лінгвокультурної компетенції певного етносу. Але на сьогодні без достатньої наукової уваги залишаються КПАСС спеціальних термінологій певних мов, зокрема СПВТ, яка є **об'єктом дослідження** цієї статті, що й зумовлює її **актуальність**.

Метою цього дослідження є аналіз способів словотворення СПВТ, а саме суфіксального способу, під когнітивно-прагматичним кутом зору.

Предметом цієї статті є когнітивно-прагматичний аналіз суфіксів, які використовуються в процесі словотворення СПВТ.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб дослідити особливості суфіксального способу словотворення СПВТ з когнітивно-прагматичної точки зору. Під час дослідження використовувалися сучасні джерела поповнення СПВТ, а також розглядалася новітня перська військова термінологія, яку було створено та впроваджено Академією перської мови та літератури.

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливо актуальним є процес дослідження словотвору з метою з'ясування його особливих функцій у когнітивних процесах, які тісно пов'язані із етапами обробки та зберігання знань, із їх організацією у свідомості представників певної етнокультури, їх відтворенням та інтерпретацією учасниками когнітивних трансакцій, тобто з процесами категоризації досвіду людини. Вивчення когнітивного значення дериваційних елементів відкриває можливості для концептуальної інтерпретації дійсності.

Основні аспекти способів словотворення перської термінології висвітлюються російськими мовознавцями, такими як Ю.А. Рубінчік [Рубинчик 2001], В.Б. Іванов

[Иванов 2004], Г.Г. Наджафов [Наджафов 1976], але питання особливостей функціонування словотвірних одиниць СПВТ (галузь прагматики) та інтерпретації фактів словотвірної структури, яка є результатом розумового моделювання, використання та співставлення семантичних просторів різноманітних словотворчих засобів (когнітивний підхід) [Компанцева 2002, 4], залишаються відкритими.

Когнітивний підхід до вивчення словотвору здатний забезпечити нову інтерпретацію фактів словотвірної структури, а також спрямовується на розгляд когнітивних аспектів мовних явищ, тобто на їх пояснення з точки зору їх зв'язків із процесами пізнання світу та когнітивними феноменами, такими як сприйняття, пам'ять, увага, мислення тощо [Компанцева 2002, 13].

На сьогодні виділяються наступні основні способи словотвору: лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний та морфологічний [Виноградов 1975, 156-158].

Корпус СПВТ складається із власних й запозичених термінів та поповнюється трьома основними способами:

- створення нових термінів за вже існуючими моделями;
- надання загальноновживаним словам нових термінологічних значень;
- запозичення термінів з інших, головним чином західноєвропейських, мов;
- використання інтернаціональних слів.

Усі терміни СПВТ можна умовно поділити на прості (терміни-слова) та складені (терміни-словосполучення) [Наджафов 1976, 7].

Прості терміни (терміни-слова) поділяються на:

• *прості*: **битва** – **نبرد**, **наказ** – **امر**, **палуба** – **ارشه**, **ресстр** – **فهرست**, **база** – **پایگاه**, **ракета** – **موشک**, **шторм** – **هجوم**;

• *похідні*: **наступаючий** – **تهاجمی**; **ракетний** – **موشکی**; **оборонний** – **دفاعی**;

• *складні*: **бронетранспортер** – **نفربر**; **бронемашина** – **زرهپوش**.

Складені терміни (терміни-словосполучення) достатньо поширені у СПВТ. У цьому дослідженні було виділено *прості словосполучення*, що складаються з одного стрижневого та одного залежного від нього слова, й *складні словосполучення*, що є сполученням одного стрижневого слова з декількома залежними словами.

Прості словосполучення бувають з ізафетним, прийменниковим, копулятивним зв'язком та зв'язком, що заснований на примиканні [Рубинчик 2001, 360].

Складні словосполучення можуть утворюватися на основі одного виду зв'язку (наприклад, ізафетного) або шляхом комбінації різних видів зв'язку.

Термін-просте словосполучення складається з двох самостійних слів, з яких одне – у ролі визначального. Наведемо приклади найбільш поширених моделей:

а) модель *іменник + іменник*: **оборонна позиція** – **مواضع دفاع**, **штаб бригади** – **سیستم هدایت**, **система наведення** – **قرارگاه تیپ**;

б) модель *іменник + прикметник (дісприкметник)* в СПВТ є дуже продуктивною. При цьому, як правило, на базі одного терміноелементу утворюється цілий ряд складених термінів, що різняться між собою іншими компонентами, тим самим конститууючи різні знання, наприклад:

نیروها – **війська**

збройні сили	–	نیروهای نظامی
бронетанкові війська	–	نیروهای زرهی
сухопутні війська	–	نیروهای زمینی
миротворчі війська	–	نیروی حافظ صلح

Серед інших типів простих словосполучень в СПВТ набули поширення наступні:

- **прийменникові: оборона району** – پدافند از منطقه, **подолання перешкод** – از موانع گذشتن, **район оборони** – منطقه زیر پدافند;
- **препозитивно-прийменникові: знищення** – از بین بردن, **дезорганізація порядків противника** – به هم زدن سازمان دشمن

Термін – складне словосполучення складається з трьох, чотирьох та більше самостійних слів. До складу такого виду термінів, у свою чергу, можуть входити інші терміни, а також окремі слова. Найбільш часто компоненти словосполучень об'єднуються ізафетом: **ракета на твердому паливі** – موشک با سوخت ترکیبی, **гаубиця** – توپ, **самовільна відлучка** – نهستی بدون اجازه- لوله کوتاه.

У перській мові можна виділити п'ять основних способів словотворення:

- **словотворення за допомогою афіксів** (афіксальне словотворення: суфіксальне та префіксальне);
- **напівафікація** – поєднання дієслівних напівафіксів (основи теперішнього часу – ОТЧ) з іменною чи дієслівною основою;
- **словоскладання** – поєднання іменних та дієслівних основ;
- **транспозиція** – безафіксальне словотворення (перехід однієї частини мови в іншу);
- **лексикалізація словосполучень та речень** [Иванов 2004, 197].

Перші чотири способи відносяться до категорії модельного словотворення. Знання особливостей цих способів значною мірою полегшує розуміння та читання текстів військової тематики. Крім того, у СПВТ утворюються терміни та поняття за традиційними словотвірними моделями. Знання основних способів словотворення у СПВТ допомагає визначити його значення, оскільки в словниках дуже часто ці слова не фіксуються.

П'ятий спосіб – лексикалізація словосполучень та речень – не є продуктивним. У результаті частого вживання деяких складних термінів відбувається втрата синтаксичного зв'язку між їх елементами та ініціюється явище зрощення.

У процесі словотворення СПВТ бере участь велика кількість афіксів, які, залежно від частоти використання, поділяються на продуктивні та непродуктивні. Більша кількість афіксів за своїм походженням належить до іранського лексичного фонду, але існують й такі афікси, які є запозиченими з арабської, тюркських та західноєвропейських мов. Пропонуємо розглянути найуживаніші суфікси, які беруть участь у процесі словотворення термінів СПВТ, їх значення та когнітивні відображення у мовній картині світу носіїв мови.

За допомогою **афіксального способу** утворюються терміни-похідні слова. Вони складаються з **основи + суфікс або префікс**. Афікси є різними за характером конституюваних значень, але утворені за їх допомогою нові терміни отримують нову

галузь функціонування та змінене семантичне значення. Афікси приєднуються до основ іменників та дієслів.

Суфіксальне словотворення є одним із найпродуктивніших способів утворення термінів. Терміни, які позначають найменування різних осіб та предметів, у залежності від частоти використання, утворюються за допомогою суфіксів, кожен із яких несе певне значення, а також у поєднанні з яким інша словотворча частина терміна (іменник, основа дієслова тощо), що теж має своє значення, утворює певний термін чи поняття.

Розглянемо терміни, що утворені за допомогою суфіксів, та охарактеризуємо ці суфікси та те значення, що вони містять. У словотворчому процесі СПВТ можна виділити наступні продуктивні суфікси, такі як:

- суфікс – *bān* – "бан", *پسونده'باتی*, що походить від давньоіранського –*rāpa* – охороняти та має значення:

1. "Діяч, який щось охороняє"; приєднується до основи, що позначає "об'єкт, який охороняється" [Іванов 2004, 197]:

- پشت – спина + "бан" – پشتیان (з середньоперської *охоронець*), утворилося: **підтримка (охорона)** – پشتیان

- دریا – море + "бан" – دریابان, утворилося: **віце-адмірал** – دریابان

- مرز – кордон + "бан" – مرزبان, утворилося: **прикордонник** – مرزبان

До цієї ж семантичної категорії належать: *охоронець* – نگهبان; *черговий офіцер* – افسر نگهبان.

Проте в останніх двох прикладах основа не несе значення "об'єкт, що охороняється".

2. "Розпорядник, що управляє чимось". У цьому випадку суфікс приєднується до основи, що має значення "об'єкта, яким управляють": کشتی – *корабель* + "бан", утворилося: **кормчий** – کشتیان, **чатовий (спостерігач)** – دیدبان

До цієї ж семантичної категорії відноситься слово *пілот* – خلبان, хоча його основа самостійно не вживається.

- суфікс –*iyyat* – "پسونده'یت" має два аломорфи (варіанти) – یت та یتیه, які походять з одного арабського суфікса یتیه, що містить *te martuba* [Іванов 2004, 203]. Похідні терміни утворюють абстрактні назви, наприклад: **цілісність** – تمامیت, **прикриття (підтримка)** – حمایت, **наведення на ціль** – هدایت, **обстановка** – وضعیت, **операції** – عملیات, **безпека** – امنیت;

- суфікс –*či* – "پسونده'چی" суфікс тюркського походження, який несе значення "діяча, представника якоїсь професії" та, як правило, приєднується до назви об'єкта чи явища, що займає основне значення в його діяльності [Іванов 2004, 198]: **артилерист (навідник)** – توپچی, **радист** – ریسیمیچی, **військовослужбовець військ зв'язку** – تلگرافچی, **зв'язковий** – تلگرافچی;

- суфікс –*če* – "پسونده'چه" використовується для зменшувального значення: **саперна лопатка** – بیلچه (*від* بیل – *лопата*), **катер** – ناوچه (*від* ناو – *корабель*);

- суфікс –*āne* – "پسونده'انه" походить із середньоперської –*ānak* /- *ānag* й утворює терміни та поняття, що мають у своєму складі відіменникові прикметники та прислівники та несуть наступне значення [Іванов 2004, 205]:

1. "розподіл" (в основному за часом): *нічний політ* – پرواز شبانه, *денний політ* – پرواز روزانه;

2. прислівники зі значенням "образ дії", який вживається з неживими іменниками: *переможний* – پیروزمندانه (*від* – پیروزمند *переможний*), *активний* – فعالانه (*від* – پیروزمند *активний*), *розумна політика* – سیاست عاقلانه (*від* – عاقل *розумний*);

3. прикметники від числівників (тільки з аломорфом *гане*):

سه – три + *гане* – *потрійний*, یک – один + *гане* – утворилося:

три види збройних сил – نیروهای سه گانه

одинарний – یگانه

• суфікс *-i* "ی" – "*yā-ye masdari*" *پسونده* походить від середньоперського -īh, в СПВТ утворює від прикметників чи іменників абстрактні іменники [Иванов 2004, 204]: *розвідка* – شناسایی, *диктаторство* – دیکتاتوری, *партизанство* – پارتیزانی, *стійкість* – پافشاری.

Цей суфікс є одним із найпродуктивніших суфіксів у сучасній перській мові та СПВТ. Кількість лексем, утворених за його допомогою, вимірюється тисячами.

• суфікс *-i* "ی" – "*yā-ye nesbat*" *پسونده* походить від середньоперського -īg (-īk), що утворює відносні прикметники, приєднуючись до іменника: *військово-морські сили* – نیروهای دریایی, *воєнні дії* – عملیات جنگی, *військово-повітряні сили* – نیروهای هوایی, *сили охорони правопорядку* – نیروهای انتظامی, *ядерні сили* – نیروهای هسته ای, *сили спеціального призначення* – نیروهای مخصوص, *збройні сили* – نیروهای مسلح, *сухопутні війська* – نیروهای زمینی [Акульшина 2011, 585], *офіцер зв'язку сухопутних військ* – ماموریت ستادی, *гарпунна пушка* – توپ هارپونی, *штабне чергування* – پاشنگر [Brassey's 1986, 909].

Цей суфікс також є одним із найпродуктивніших суфіксів у сучасній перській мові.

• суфікс *-dān* "دان" *پسونده* походить від індоевропейського кореня *dā-* та загальноіранського – *dāna* – встановлювати [Иванов 2004, 199]. В сучасній перській мові утворює іменники з наступним значенням та сприйняттям:

а) *посудина* (для рідкого та сипучого вмісту), суфікс приєднується до основи, що позначає вміст: *бідон для нафти* – نفت دان;

б) *сховище* для предметів (злічувальних), суфікс приєднується до основи, що позначає те, що зберігається: *картотека* – برگه دان;

в) *підставка* для чогось: *жолоб (водостік)* – نودان

• суфікс *-zār* "زار" *پسونده* утворює іменник зі значенням "місця". Суфікс приєднується до основи, що позначає "дещо, що знаходиться у даному місці у великій кількості": *пісок* – شن + زار, утворилося *піщана місцевість* – شن زار

• суфікс *-gar* "گر" *پسونده* має іранське походження з давньоіранської основи – *kaṛa* – "той, що робить щось": *переможець (той, що перемагає)* – پیروزگر; *окупант (той, що окупує)* – اشغالگر; *аналітик (той, що аналізує)* – تحلیل گر [Brassey's 1986, 14].

У неологізмах цей суфікс може вживатися в неживих іменниках, що позначають прилади: *монітор (дисплей)* – نمایشگر (*від* – نمایش *вистава*), *монітор* – پایشگر (*від* – پایشیدن *слідкувати*).

• суфікс **-mand** "پسونده'مند" походить від загальноіранського суфікса прикметників та поєднується як з виключно перськими, так й із запозиченими основами, що утворюють прикметники зі значенням "наявності якоїсь якості" [Иванов 2004, 207]. Може вживатися у військовому дискурсі для характеристики певних якостей іменників: **потужні сили** – نیروهای قدرتمند; **необхідний пристрій** – دستگاه نیازمند; **сильний ворог** – دشمن نیرومند; **закономірні дії** – اقدامات قانونمند; **корисний** – سودمند [Рубинчик 1985, 67].

• суфікс **-nak** "پسونده'ناک" є малопродуктивним суфіксом, який утворює якісні прикметники від іменників зі значенням "негативних емоцій" та може вживатися у військовому дискурсі для характеристики певних якостей іменників [Иванов 2004, 208]: **страшний** – بیمناک, **небезпечна війна** – جنگ خطرناک, **страшні наслідки війни** – نتایج هر اسناک جنگ

• суфікс **-esh** "پسونده'ش" утворює назву дії від дієслів. До основи теперішнього часу дієслова додається аломорф (варіант суфікса) – esh. Утворює віддієслівні іменники, що сприймаються як:

1. **процес: випробування** – آزمایش, **реагування (протидія)** – واکنش, **обробка даних** – پردازش اطلاعات

2. **результат дії чи процесу: доповідь** – گزارش, **радіоприйом** – پذیرش

Отже, взаємодія суфікса та основної словотворчої частини терміна забезпечується наявністю в них концептуальних структур та погоджуваних елементів, що зумовлюють їх інтеракцію. З одного боку, наявність певних елементів у концептуальній структурі, які є репрезентованими основною словотворчою частиною терміна, визначає можливість поєднання з ними певних елементів концептуальної структури, що стоїть за тим чи іншим суфіксом. З іншого боку, напрям, в якому відбувається зміна вихідної концептуальної структури, задається певним набором погоджувальних із нею елементів концептуальної структури, які репрезентує той чи інший суфікс. Концептуальні структури, що передаються термінами з суфіксами, створюються в процесі деривації, під якою розуміється когнітивний процес творення нової структури знання в концептуальній військовій системі перської мови на основі вже створених концептів та концептуальних структур.

Сучасне термінознавство, яке поступово виходить за межі лексикології, постаючи як самостійна лінгвістична галузь, характеризується багатовекторною інтеграцією з різними лінгвістичними галузями і, зокрема, з когнітологічними дослідженнями. Розгляд терміна як вербалізованого концепту та визначення когнітивної функції терміносистеми створює підґрунтя для з'ясування когнітивної проекції процесів термінотворення, встановлення співвідношення терміносистем різних мов та відповідних фрагментів наукової картини світу, прийнятої світовою спільнотою науковців або носіями певної мови [Селіванова 2008].

Статья посвящается анализу способов словообразования, а именно суффиксального способа словообразования, в современной персидской военной терминологии с когнитивно-прагматической точки зрения.

Ключевые слова: процесс словообразования, современная персидская военная терминология, аффикс, суффикс.

The article observes the analysis of the word building of Persian military terminology and word building by means of suffixes from cognitive-pragmatic point of view.

Key words: word building, Persian military terminology, affix, suffix.

Література:

1. Акульшина Н. Т. Основы військового перекладу (перська мова): підручник / Н. Т. Акульшина ; за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : Логос, 2011. – 595 с.
2. Виноградов В. В. Вопросы современного словообразования / В. В. Виноградов // Избр. труды: Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – 275 с.
3. Иванов В. Б., Гладкова Е. Л. Учебник персидского языка. Часть II / В. Б. Иванов, Е. Л. Гладкова. – М. : Филоматис, 2004. – 320 с.
4. Компанцева Л. Ф. Морфемика. Словообразование. Структурные и функциональные аспекты / Л. Ф. Компанцева. – Луганск, 2002. – 84 с.
5. Наджафов Г. Г. Проблемы терминологии современного персидского языка (на материале транспортно-торговых терминов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Г. Наджафов. – М., 1976. – 21 с.
6. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю. А. Рубинчик. – М.: Издательская группа "Восточная литература" РАН, 2001. – 600 с.
7. Рубинчик Ю. А. Персидско-русский словарь: в 2 т. Свыше 60 000 слов. Т. I / Ю. А. Рубинчик. – М. : Рус. яз., 1985. – 800 с.
8. Рубинчик Ю. А. Персидско-русский словарь: в 2 т. Свыше 60 000 слов. Т. II / Ю. А. Рубинчик. – М. : Рус. яз., 1985. – 864 с.
9. Селіванова О. О. Когнітивний аспект термінотворення / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2008. – 11 с.
10. Brasseys's Multilingual Military Dictionary. – Tehran : Imam Hossein University, 1986. – 1047 p.